

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/3 2024 s. 970-985, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

DUMÉZİL VE TRİNİTE TEORİSİ*

Reyhan Gökben SALUK**

Geliş Tarihi: 27 Nisan 2024

Kabul Tarihi 30 Mayıs 2024

Öz

Dumézil (1898-1986) antik kültürleri açıklamak için mitleri üç ilkeye dayalı olarak sınıflandırmış ve Hint-Avrupa toplumlarının inanç sistemleri ve sosyal yapıları hakkında analogiler kurmuştur. Ayrıca toplumların iktidar sınıfı (soy tabakası), üretici sınıf (çiftçiler ve zanaatkârlar) ve savunucu sınıf (savaşçılar) olmak üzere üç ana işlevsel ilkeyle organize olduğunu iddia etmiştir. Dumézil'e göre, bu üç sınıf arasındaki ilişki; mitolojik rivâyetlerde ve ritüellerde görülebilmektedir.

Dumézil'in Trinite teorisi, Hint-Avrupa kültür geleneğini sosyo-politik kategorilere dayanarak tanımlamaya çalışmaktadır. Uzmanlar buna paralel olarak teorinin genelleme eğiliminde olduğunu, tüm toplumların bu üç sınıf yapısına uymadığını savunmuşlardır. Teorinin öne sürdüğü evrensel örüntülerin Hint-Avrupa sahası içindeki her kültür alanı için uygulanabilir olup olmadığı da tartışılmalıdır. Bu makalede; mitlerin toplumsal yapı çözümlemesindeki fonksiyonu teorinin bazı takipçileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı mitoloji, dinler tarihi, Hint-Avrupa, Dumézil, Trinite teorisi.

DUMÉZİL AND THE TRINITY THEORY

Abstract

Dumézil (1898-1986), classified societies and myths based on three principles to explain ancient cultures and drew analogies about the belief systems and social structures of Indo-European societies. He also claimed that societies were organized around three main functional principles: noble class, farmers and artisans, and the warriors. According to Dumézil, the relationship between these three classes can be seen in mythological stories and rituals.

Dumézil's Trinity theory attempts to define the Indo-European cultural tradition based on socio-political categories. Experts have argued in parallel that the theory tends to generalize and that not all societies conform to these three class structures. It should also be discussed whether the universal patterns proposed by the theory are applicable to every cultural area within the Indo-European domain. In this article, the function of myths in the

* Bu makale, yazarın Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda devam eden "Masallar ve Dinler Tarihi İlişkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr.; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Doktora Öğrencisi; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, reyhan.saluk@hbv.edu.tr, reyhangokbensaluk@gmail.com

analysis of social structure has been evaluated through the lens of certain followers of the theory.

Keywords: Comparative mythology, history of religion, Indo-European, Dumézil, Trinity theory.

Giriş

Karşılaştırmalı dinler tarihi uzmanı Georges Dumézil, 4 Mart 1898 tarihinde Paris'te doğmuştur. Lise eğitiminden sonra 1916'da disiplinler arası çalışmaları teşvik eden Ecole Normale Supérieure / Yüksek Öğretmen Okulu'na girmiştir (Keskin, 2022, s. 106). Bu yıllarda dil bilimine ilgi duymaya başlamıştır. İtalyanca ve Yunanca öğrenip Sanskritçeden çeviriler yapmaya başladığı zamanlar bu döneme denk düşmektedir (Aydın ve Aydın, 2012, s. 17-18). Kısa süre öğretmenlik yaptıktan sonra Varşova Üniversitesinde okutmanlık görevinde bulunmuştur. Fransa'da Le festin d'immortalité / Ölümsüzlük Şöleni (1923) adlı tez çalışması ile doktor ünvanı almıştır (Eribon, 1998, Biyografi). Bu teze birlikte Hint-Avrupa halklarının kutsal içecek mitolojisini yeniden tanımlamayı ve bunun Batı'da -özellikle Yunan mitolojisinde- tanrısal ölümsüzlüğün sembolü ambrosia kutsalı ile özdeşleşen yönlerini göstermeyi amaçlamıştır (Aydın ve Aydın, 2012, s. 19).

1925-1931 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde karşılaştırmalı dinler tarihi ve sosyoloji alanında dersler veren Georges Dumézil, Rusya'dan Anadolu'ya yerleşen azınlık gruplar hakkında araştırmalar yapmıştır. Balıkesir merkezli alan araştırmalarında ölü diller kategorisinde sayılan Kafkas dillerinden Ubıhça'nın dil bilimsel yapısını analiz etmiş, konu ile ilgili tespitlerini 1929 yılında Caucasia'da yayınlamıştır. Bu makalesinde Adolf Dirr'in Die Sprache der Ubychen / Ubıhların Dili (1928) adlı eserinden istifade etmiştir (Eribon, 1998, s. 51-52; Özsoy, 2009, s. 26-27).

Dirr söz konusu çalışmasında; Ubıhlara ait yaşayan herhangi bir folklor unsuru olmaması sebebiyle incelemelerini Lopatinskij, Benediktson gibi araştırmacıların eserlerinden faydalanarak ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, araştırmasının bir tür derleme çalışması olarak nitelendirilebileceğini, kitabın Ubıhça sözlük ve indeks içerdiğini ifade etmiştir (Dirr, 1928, s. 3). Dumézil'in Kafkas halklarının Anadolu'daki bakiyelerine ait mitik ve epik anlatılara (Oset ve Nart Destanları vb.) yönelik ilgisi ise; Dirr'in bu çalışmasına bir zeyl gibi görünse de kültür teorileri içinde özgün bir yere sahip trinite / üçleme teorisini geliştirme ve Hint-Avrupa dil ve kültür alanını belirleme çabası olarak okunabilir.

Dumézil, Türkiye'de altı yıl kadar dinler tarihi uzmanı olarak çalışmıştır. Türkiye'ye gelişini zorunlu şartlara bağlayan Dumézil'in bu durumu hakkında Batuk'un ifadeleri dönemin akademik camiasının -Fransa özelinde- vaziyetini gözler önüne sermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir:

Dumézil'in Türkiye'ye gelmek zorunda kalmasının en önemli nedeni çalışmalarının geleceği olmadığına inanan doktora hocası Prof. Dr. Antoine Meillet'in (1866-1936) 'Kariyerinizi yabancı ülkelerde yapmaya çalışın. Fransa'da yer yok size.' şeklindeki sözleridir. Yine tez jürisinde bulunmayı reddeden ve kendisiyle çalışmadığı için Dumézil'e kızgın olan Sosyolog Henri Hubert, Dumézil'in ilgi alanı olan Hint-Avrupa mitolojisi çalışmaları için 'Bu yolda devam etmek zahmetine değmez, her şeyden önce iyi çalışmıyorsunuz, ayrıca benim ardılım da belli, Jean Marx. 'der. Bu yüzden o; akademik hayatını uzun süre Fransa ya da üniversite dışındaki kurumlarda geçirir. Nitekim, Homo Academicus'ta Pierre Bourdieu onu takdim ederken, Claude

Lévi-Strauss'la birlikte geleneksel üniversite dışında, kurumların sınırında kariyer yapmış biri olarak takdim eder (Batuk, 2010, s. 89; Eribon, 1998, s. 46, 52).

Bu yıllarda Türkiye'de vermiş olduğu dersler; Georges Dumézil'den Dinler Tarihi Dersleri (2012) ve Dumézil'in Sosyoloji Ders Notları (2009) adlarıyla basılmıştır. 1931 sonrası zorunlu İstanbul yıllarını müteakip Upsala'da okutmanlık, ardından 1946-1949 yılları arasında College de France'da profesörlük yapmıştır (Eribon, 1998, Biyografi; Dumézil, 2012, s. 33).

Bir hiperpoligot olan Dumézil, 1952'de Keçuva dilini öğrenmek için Peru adalarından biri olan Cuzca'ya gitmiştir. Altı ay kadar Peru'da bulunmuş ve bu dilin özellikle sayı sistemleri üzerinden Türkçeye yakın bir dil olduğunu keşfetmiştir. Fakat bu görüşlerinin Türkologlarca onaylanmadığını ifade etmiştir (Aydın ve Aydın, 2012, s. 69-70). 1978'de ise Lévi-Strauss'un (1908) tavsiye kararıyla Académie Française / Fransız Akademisi üyesi seçilmiştir (Eribon, 1998, Biyografi).

11 Ekim 1986 vefat tarihine kadar folklor, karşılaştırmalı mitoloji ve dinler tarihi sahalarındaki önemli çalışmaları ile bilinen Dumézil; kast sistemlerini, tanrısal hiyerarşi üzerinden yorumladığı meşhur trinite teorisi ile bilinmektedir. Akademik araştırmalarının temelini teşkil eden ve mitik verileri sosyolojik yapılanmalarla (iktidar, güç, üretim) bağdaştırdığı bu teori ile sosyal bilimlerin tarihinde özgün bir yere sahiptir. Hint-Avrupa mitolojilerindeki tanrısal hiyerarşiyi bilhassa Hint kast sistemine ait toplumsal ilişki biçimleri üzerinden karşılaştırdığı yayınları oldukça değerlidir.

Dumézil, Frazer etkisinde kaleme aldığı *Le festin d'immortalité / Ölümsüzlük Şöleni* (1923) adlı doktora çalışmasını acemi yönleri ve içeriği dolayısı ile eleştirir (Eribon, 1998, s. 23-26). 1930 yılında yayınlanan *La Préhistoire Indo-Iranienne des Castes /Tarih Öncesi Hint-İran Kastları* adlı çalışmasını akademik birikiminin ilk kaynağı olarak görmektedir (Eribon, 1998, s. 27; Dumézil, 1930, s. 109-130). Bunun dışında trinitenin doğuşunu metinsel örneklerle incelediği çalışması *Mythe et Épopée I-III / Mit ve Destan I-III* (1967) adlı önemli bir seriye de imza atmıştır.

Dumézil'in karşılaştırmalı mitoloji ile ilgili görüşlerini sosyolojik ve ideolojik boyutlarıyla yeniden ele alan, yorumlayan, geliştiren ve eleştiren pek çok ardılı yetişmiştir. İsim babası olduğu trinite teorisi sadece Cermen, Kelt kültür uzmanlarının değil Latinist ve İranistlerin de odağındadır. Sosyal bilimlerin tarihinde Dumézil'in takipçileri ve eleştirmenleri arasında sayılan Wikiander, Benveniste, Kuiper, Frye gibi önemli bilim adamları ve onların çalışmaları hem Proto Hint-Avrupa hem de karşılaştırmalı mitoloji ve dinler tarihi sahalarında oldukça önemlidir. Bu teori, Hint-Avrupa kültür alanının tarihsel mirasçılarında aktarılan inanç, gelenek gibi kültür unsurlarını sosyolojik kurumlar üzerinden tasnif etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Hint-Avrupa kültür teorisiyle ilgili bu çalışmalar sayesinde masal gibi halk edebiyatı türlerine ve mit-ritüellere dair sistematik bir tasarımın yapılıp yapılamayacağı da sorgulanmaktadır (Gerschel, 1957, s. 145).

1. Proto Hint-Avrupa Kültür Alanı Hakkında

Hint-Avrupa kültür ailesi ile ilgili ilk çalışmalar; 19. yüzyılın başlarında Schlegel (1808), Grimm (1822), Jespersen (1921) gibi uzmanlarla başlamıştır. Sanskritçe ve Avestan'ın Latince, Yunanca, Hititçe gibi dillerin uzak akraba diller olmaları tezinden yola çıkan bu çalışmalar karşılaştırmalı mitolojinin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Hint-Avrupa dil sahasının tarihsel kökenleri üzerine yapılan incelemeler, Proto Hint-Avrupa kavramının ve buna

bağlı terminolojinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu kavramın yerine Hint-Cermen ve Aryan gibi karşılıkları kullanan Bopp (1833-1849) sahanın öncülerinden biri olarak sayılmaktadır.

Hint-Avrupa kültür ailesini tanımlama ve belirleme sürecinde etnik köken arayışları, tarihsel dil bilimi ve karşılaştırmalı mitoloji gibi disiplinler aracı olmuştur. Grimm, Bopp ve diğer uzmanların filoloji çalışmalarından esinlenen Meillet ve Bloomfield gibi isimler, adı geçen sahanın maddi ve arkeolojik verileriyle özellikle ilgilenmişlerdir. Dumézil bu kültür sahası ile ilgili analizlerinde daha çok mitik, ideolojik ve sosyolojik unsurlara ağırlık vermiş, bu yaklaşım biçimiyle adı geçen uzmanlardan ayrılmıştır.

Hint-Avrupa kültür alanının başlangıcı tarihsel olarak Neolitik (MÖ. 8000-5500) ve Bronz Çağları (MÖ. 3300-1200) arasında bir döneme işaret etmektedir. İskandinavya, Kuzey Almanya, Macaristan, Polonya, Aşağı Tuna Vadisi, Balkanlar, Orta Asya, Anadolu ve Mezopotamya gibi yerleşim alanlarını kapsamaktadır (Littleton, 1966, s. 25). Olası merkez tespiti konusunda araştırmacıları çelişkiye düşüren iki ana yerleşim bulunmaktadır. Bu husus MÖ 1800 civarında gerçekleştiği var sayılan meşhur Aryan göçleri ve Aryanların etnik mensubiyetleri konusu dolayısıyla tartışmalıdır (Sivrioğlu, 2015, s. 1-27). Söz konusu yerleşim yerlerinden birincisi Baltık'tan Karadeniz'e kadar Doğu Avrupa ve ikincisi ise Kazak-Kırgız bozkır alanıdır. Konu ile ilgili akademik tespitler özellikle kurganlar, yerleşik ve göçebe kültür temaları üzerinden geliştirilen paradigmalara farklı boyutlara taşınmıştır.

Kültürel köken araştırmalarının hemen tamamında olduğu gibi, bu teoride de tümevarım yöntemi esas çıkış noktasıdır. Tarihi seyirde göçler dolayısıyla, her biri kendi içinde karmaşık bir bilgi yığını arasında kaybolan Hint-Avrupa kültür araştırmacıları, ilk başta paleodilbilim/antik dilbilim alanına yönelmiştir. Sonrasında kültürel ödünclemelerin ve etnik mensubiyetlerin tespiti hususunda dile dayalı tanımlamaların yetersiz kalmasıyla etnoloji, filolojiden daha önemli hâle gelmiştir. Maddi kültür unsurları üzerine yapılan akademik çalışmalarda, söz konusu kültür alanının Paleolitik çağa (MÖ 600.000-10.000) ait toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerini yansıtmadığı iddia edilmektedir (Childe, 2010).

Literatürde maddi kültür öğelerinin tespiti ile ilgili çalışmalar, Hint-Avrupa kültür alanının anavatanını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ortaya atılan görüşlerin en eskisi, bu kültür coğrafyasının ana vatanının -doğu batı seyirli göçler, Sanskritçenin dilsel saflığı ve antikliği ile ilgili buluntular dolayısıyla- Asya olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Childe, 2010, s. 170-174). Hint-Avrupalıların Batı uygarlığının kökeni olarak kabul edilmesi, Avrupa medeniyetinin ilk basamağı olması ve antropolojik olarak ilk bağlamın İskandinavyalılara atanması, teorisyenlerin çalışmalarında odak noktasıdır. Bu bağlamda, Aryan kültürünün soma adlı kutsal içeceğinin Fin-Ugor dillerine etimolojik olarak bağlanması, Dumézil'in doktora tezinde bu konuya yoğunlaşmasının gerekçelerini izah ediyor görünmektedir. MÖ 3. bin yıldan itibaren Hint-Avrupa'nın dağılımı, Afanasyevo kültürüyle ilişkisi, Orta Asya bozkır yerleşimi, Cermen, Baltık ve Slav halklarıyla bağlantısı ve göçlerin etno-kültürel sonuçları gibi sorunlar, teoriyi hararetli tartışmaların odağına yerleştirmektedir.

2. Dumézil ve Karşılaştırmalı Mitolojiye Katkıları

Dumézil'in karşılaştırmalı mitolojisinin filolojiden çok sosyolojik ve antropolojik varsayımlara dayandığı gerçeği bilhassa onu seleflerinden ayırmaktadır. Bununla birlikte teorisi ile; yirminci yüzyılın ilk yıllarında primitif toplumlarla ilgili dinî araştırmalara işlevsel bir metot ve karşılaştırmalı mitolojide eşsiz bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bir kültür tarihi araştırmacısı

olarak hocası Antoine Meillet'ten, Émile Durkheim, Marcel Mauss'tan etkilenmiş ve Hint-Avrupa halklarının mitleri, destanları, halk masalları ve ritüelleri üzerinden -sosyal organizasyon kavramı temelli- etiyolojik, sosyolojik ve antropolojik bir paradigma oluşturmuştur. İlgili kavram bu yönüyle sadece sosyal antropoloji için değil, aynı zamanda bir bütün olarak sosyal bilimler için derin etkilere haizdir.

Birkaç istisna dışında, bu yeni karşılaştırmalı mitoloji, antropologlar ve milletlerin mitik ve folklorik unsurlarıyla ilgilenen halk bilimciler tarafından neredeyse göz ardı edilmiştir. Bu ihmalin başlıca nedeni Dumézil'in eserlerinin dil vb. sebeplerle geniş kitlelere ulaşamaması şeklinde düşünülebilir. Bununla birlikte, karşılaştırmalı mitolojinin özellikle antropolojiyle olan tarihî ilişkisi üzerinde durulması gerekmektedir.

Söz konusu tarihsel ilişki düzeneğinin ilk çeyreğinde -özellikle 1900'lerden önce- Adalbert Kuhn ve Max Müller gibi bilim adamlarının çabaları antropologların, sosyologların, filozofların ve sosyal bilimcilerin ilgi odağında görülmüştür. Ancak takip eden süreçte büyük ölçüde mitin natüristik yorumları konusunda Andrew Lang ve Müller arasındaki anlaşmazlıklar sosyal bilimlerde karşılaştırmalı Hint-Avrupa mitolojisine dönük antropolojik ilginin azalmasına neden olmuştur. Pek çok araştırmacı tarafından Amerika'da Boas ve Britanya'da Malinowski ve benzerleri tarafından teşvik edilen yeni ampirik ruh, bu engellenmenin sebebi olarak gösterilmiştir (Littleton, 1966). Aynı dönemlerde Frazer ve birkaç takipçisi dışında, mitoloji söz konusu olduğunda antropolojik ilgi neredeyse tamamen yaşayan primitif halkların mitleri ve masallarına odaklanmıştır. Antropologların bu yönelimi folklor, din tarihi vb. pek çok disipline de yansımış; özellikle Yunan, Cermen ve başka bazı milletlerin mitleriyle ilgilenen akademisyenler arasında karşılaştırmacı paradigmalara bahsi geçen bilim dallarında Kuhn, Müller ve diğerlerinin natüristik bakış açılarından uzaklaşılması gereken bir yaklaşım hâlini almıştır. Böylelikle dönemin ruhuna uygun gelişmelerle bağlantılı olarak mitoloji ve sosyoloji sahaları sosyal bilimlerde farklı bir yol haritası çizmiştir.

Mitolojide, Frazer; 1890 yılında yayımlanan *The Golden Bough / Altın Dal* adlı eseriyle; ölen tanrı teorisini ortaya atan kişi olarak bilinir. Frazer, mit ve ritüelin doğaüstü, büyülü olaylar aracılığıyla inananın refahını sağlamaya ve bu fenomenlerin toplum örgütlenmesinin en basit ifadesi olarak görülmesine dair değerli fikirler sunar (Frazer, 2017). Karşılaştırmalı mitoloji sahası söz konusu olduğunda ritüelist folklor savucularından Frazer'in etkisi bir yana Dumézil okulunun çoklukla esin kaynağı Durkheim sosyolojisidir. Kutsalın özü toplumsal yaşamın gerçeklerinde ve onlara eşlik eden ahlaki düzende bulunacaksa o zaman mitlerin toplumsal ve kültürel gerçekleri yansıtan unsurlar olduğu kabul edilmelidir. Durkheim'a göre hepsi olmasa da çoğu tanrılar, ruhlar, totemler ve diğer fenomenler toplumun ya da onun içindeki çeşitli yapılanmaların temsilleridir (Durkheim, 1912). Dahası toplumsal olarak türetilmiş bu temsiller kaçınılmaz olarak bireyin çevresini, dünyasını deneyimlediği ve sembolleştirdiği kolektif anlayış kategorilerini oluşturur. Dumézil Hint-Avrupa mitolojisinin doğasına -ilahi varlıkların önemli sosyo-kültürel gerçekliklerin genel-geçer temsilcileri olduğu ve bu tür temsillerin zorunlu olarak tematik kategorilere yol açtığı vb.- dair görüşlerinde Durkheim ekolünden esinlenmiştir (Littleton, 1966, s. 39-40). Dumézil'i bir din tarihçisi olarak akıl hocaları ve meslektaşları Mauss ve Meillet aracılığıyla Durkheim tarafından kurulan büyük sosyolojik geleneğin mirasçısı olması da bu vesileyledir.

Dumézil ve okulunun çabalarıyla karşılaştırmalı mitoloji çalışmaları farklı bir boyuta evrilmiştir. Mitik verilerin Durkheim cephesinden sosyolojik tevili antropologlardan çok

filologlar, folkloristler, mitologlar ve din tarihçilerinin hem ilgisini hem de tepkisini çekmiştir. Takipçileri, teorinin indirgemeciliği veya eleştirel bir paradigma geliştirmeye zemin hazırlaması ve sahanın genişliği konusunda hemfikirdirler. Ayrıca, uzmanlar ortak sosyo-kültürel dizgeleri ideolojik bakış açısıyla toplumsal analogiler üzerinden birleştirmeye zorlandıkları için teorinin bazı çıkmazlarını tartışmaya açmaktadır.

Teorinin asıl önemli özelliği, yapı veya sisteme dair yeni bir bakış açısı geliştirmesidir. Bu bağlamda, Dumézil'in ünlü Fransız sosyal antropolog Claude Lévi-Strauss'tan etkilendiği söylenmelidir (Littleton, 1966, s. 3). Ancak, Littleton'un belirttiğinin aksine, Georges Dumézil, Lévi-Strauss gibi kendisini bir yapısalcı olarak nitelemez. Buna karşın eserlerinde bir sosyoloji kuramcısı olduğunu vurgular. Özellikle, *Mit ve Destan III* adlı eserinde Lévi-Strauss ile bağlantılarını kabul ettiği, buna rağmen yapısalcılığı reddettiği görülmektedir (Dumézil, 2016, s. 14-15). Yapısalcılığın hamisi Lévi-Strauss; teoride karşıtlıkların Helgelci bir diyalektikle derin yapılar üzerinden tanımlanması gerektiği savunmaktadır. Yapısalcılık ve örgütsel teori kavramları arasında soyutlama ve kapsayıcılığa dayanan sistematik çözümler, Fransız sosyolog Emile Durkheim tarafından bu yüzyılın ilk yıllarında geliştirilen kuramsal çerçeve ile tanımlanmıştır. C. Scott Littleton, 1974 yılında *Journal of Asian Studies*'te yayınladığı 'Je ne suis pas ... structuraliste': Some Fundamental Differences between Dumézil and Lévi-Strauss / 'Ben... yapısalcı değilim': Dumézil ile Lévi-Strauss Arasındaki Bazı Temel Farklılıklar adlı makalesinde bu bağlantının dil bilimden sosyo-genetik tasniflere nasıl evrildiğini şu cümlelerle izah etmektedir:

Dumézil'in sosyal bilimlere katkısı, sosyo-genetik tasniflerin bütüncül dilbilimsel fenomenlerle sınırlı kalmaması tezi ile ilişkilidir. Bu tez; ortak dil ailesine mensup topluluklar arasında -özellikle de dilsel yapılar üzerinden- somut ve soyut fenomenlerin izahında aracı olabilir. Dumézil vesilesiyle tanımlanan sosyo-genetik ilişki kavramı, kültürel benzerliklerin ortaya konmasında geleneksel antropolojik modellemelere de uygun zemin hazırlamaktadır (Littleton, 1974, s. 156).

Teori, münferit olaylar veya epizotlarla değil, daha çok antik çağın mitlerinin ve sosyal kalıplarının sistematik yapıları ile ilgilidir. Bu bağlamda, Dumézil'in mukayese odaklı görüşleri benimsenmemiş olsa bile Latinistler, Germanistler, Hindologlar vb. etnolog ve filologlar mitik veriler üzerinden teoriyi sistematik modellemeler geliştirmek üzere ele almışlardır. Yapısal analize kayan bu paradigmlar, yalnızca Dumézil'le aynı fikirde olanlar tarafından değil, teorinin bazı durumlarda geçersiz olduğunu kanıtlamaya çabalayan bilhassa Frye ve Kuiper tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Kuiper'e göre sadece mit ve dinî verilerde değil, aynı zamanda toplumsal organizasyonun doğasında da kendini gösteren bir ideoloji mutlaka yapısal olarak ortaya konmalıdır (Kuiper, 1961, s. 34-45). Bu teori ise, özellikle dinler tarihi sahasında doğrulanabilir niteliktedir. Nitekim bu alanın en önde gelen isimlerinden olan Mircea Eliade kutsal fikrine ilişkin çalışmalarında gerçekten de Dumézil'in teorisine dikkate çekmiş ve karşılaştırmalı mitoloji sahasında başarılı bir dizi çalışmaya imza atmıştır (Eliade, 1966).

Dumézil, Durkheim'in mitlerde ifade ettiği kişi, yer, olay ve durumların hiç şüphesiz önemli toplumsal ve kültürel gerçekliklerin temsilleri olduğu ilkesini; Hint-Avrupa materyalleri üzerine uygularken ilgili coğrafi alanı kolektif temsillerin ortak bir kümesi olarak algılamaktadır. Erken dönem Hint-Avrupa toplumlarının çoğunun toplumsal hiyerarşiye uygun düzenlenmiş, üçlü bir sosyal organizasyonla karakterize edildiğini ve her katmanın mit ve destan da uygun bir tanrılar grubu ve kahramanlar tarafından temsil edildiğini iddia etmektedir. Bu doğüstü sistem, Dumézil tarafından işlevler şeklinde tanımlanmıştır. İktidar düzeninin

sürdürülmesi ile ilgili ilk veya en önemli işlev; rahiplik-yöneticilik katmanı ve onun efsanevi temsilleri ile ilgilidir. İkinci işlev yani savaşçılar katmanı ve onun temsilleri ise daha çok fiziksel güçle ilgilidir. Üçüncü işlev yani çoban-toplayıcı kültür tabakası ve onun temsilleri ise geçimin temini, toplumsal refahın sürdürülmesi, tarım, hayvancılık, doğurganlık ve diğer dünyevi faaliyetlerle ilişkilendirilmiştir. Fonksiyonel olarak birbiriyle bağlantılı olan bu sosyal ve doğaüstü sistem veya yapıların temelinde üçlü bir ideoloji bulunmaktadır. Bu ideoloji, fenomenleri genel olarak yukarıda bahsedilen işlevlere göre tanımlamakta ve birbiriyle ilişkilendirmekte, kategorize etmektedir.

Antropologlar açısından işlev teriminin terminolojik olarak bir sorun teşkil ettiği göz ardı edilemez bir gerçektir. Teorinin sosyolojik bağlamda, daha açık bir ifadeyle, Durkheim ekolü cephesinden belirsiz olduğu söylenebilir. Dumézil, terimi yalnızca toplumsal ve doğaüstü sistemin sürdürülmesine katkıda bulunma yollarıyla değil, aynı zamanda sınıfsal yapıların bizzat kendisine göndermede bulunmak maksadıyla kullanmaktadır. Hint-Avrupa kültür araştırmalarına yönelik bu ideolojik referans, her biri diğerinin bir fonksiyonu olan üç temel ilkenin toplamına karşılık gelmektedir. Kısacası her üç işlev çeşitli Hint-Avrupa kültür, mit, gelenek ve ritüellerinde soyutlanan sistematik, fonksiyonel ve kolektif bir anlam barındırmaktadır. Sonuç olarak, bu kavram ne toplumsal katmanlara ve insan davranışlarına ne de onların ilahi temsillerine göndermede bulunmamaktadır. Daha çok teori, bu fenomenlerin tanımlandığı yapılara atıfta bulunmaktadır. İşlevsel olarak birinci, ikinci ve üçüncü tasnifleri ise sosyal tabakalara karşılık gelmektedir.

Dumézil'in karşılaştırmalı metodunu kullanarak elde ettiği verilere dayanarak, özellikle Proto Hint-Avrupa toplumu için karakteristik bir üçlü yapı keşfedilmiştir. Bu üçlü yapı, eski Hindistan'dan Hıristiyanlık öncesi İzlanda'ya kadar geniş bir kültürel alan içerisinde, mitolojik ve folklorik eserlerden sosyal organizasyona kadar pek çok alanda yer almaktadır. Dumézil, her durumda benzersiz bir dizi sosyolojik tespitte bulunduğunu iddia etmiştir. Özellikle MÖ 2. bin yıldaki Hint-Avrupa göçlerine kadar, yakın doğu Nil Vadisi, Çin veya antik çağın diğer uygarlıkları arasında kültürel paralellik bulunmadığı tezini öne sürmektedir (Littleton, 1966, s. 6). Bugün, sosyal bilimciler hâlâ Dumézil'in bu özgün ve iddialı teorisini, Hint-Avrupa mitolojisi üzerine inşa ettiği temel varsayımlar aracılığıyla sistemin geçerliliği ve / veya geçersizliği üzerine çok yönlü bir şekilde ele almaktadır.

3. Trinite Sistemi

Dumézil, sistemini Kuzey Hindistan'ın Hint-Avrupa dilini konuşan en eski topluluklarıyla başlatmıştır. Bu bağlam içinde bir kavram olarak Ariler ise MÖ 1500'lü yıllarda yerleşik Hint yerel halkını gösteren ve İran, İrlanda kelimeleri ile ilgili bir kavimdir. Açık tenli savaşçı bir toplum olan Ariler Hint kıtasını yaklaşık MÖ 1500'lerde istila etmişler, bu bölgede sonrasında Dāsyu adını verdikleri koyu tenli başka yerel bir ırk olan Dravidler ile karşılaşmışlardır. Bu renk ayrımı zamanla mitoslaşarak dinî ve edebî metinlerde kötü ruhlarla savaş biçimine dönüşmüştür (Büyükbahçeci, 2016, s. 241). Sözlü ve yazılı kültür bağlamı böyle şekillenirken, en eski Dravid dillerinden sayılan Kannada dilinin Türkçe ile ortak kelime dağarcığı ve Altay dillerinin hem Dravid hem de Hint-İran belki en eski Sanskritçe ile etkileşimi konusunda karşılaştırmalı sözlük ve bilimsel yayınlar, Dumézil'in sistemine dayalı çıkmazların çok boyutlu dilbilimsel sapsmalar olduğunu desteklemektedir (Fuente, 2012, s. 41-76).

Dumézil Proto Hint-Avrupa topluluklarının çoğunun mitleri ve sosyal yapılarında üç işlev ve ortak iktidar kavramının varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Üçlü yapıda dikkat çeken bir diğer önemli nokta olarak tanrıça Saraswati'nin kolektif üretici sınıfı temsil eden üçüncü gruba dahil edildiği örnekler önemlidir (Littleton, 1966, s. 8). Benzer bir tespit arkaik İran tanrıçası Anahita ve İskandinav mitolojisindeki Freya'da da görülmektedir. Ayrıca Yunan mitolojisinde - üçlü sisteme dair henüz sadece birkaç ipucu tespit edilebilmiş olsa da- Athena ve Afrodit muadil figürler olarak okunmaktadır. Bu fenomenlerin, Hint-Avrupa kültür alanının sosyolojik bağlantılarını çözme konusunda, antik toplumlardaki ataerkil bağlantıların yanı sıra anaerkil ve tanrıça kültürü ile ilgili olarak da değerlendirilmesi gerektiği konusunda bilhassa feminist kültür teorisyenlerini yönlendirmektedir.

Başta öyle olmasa da arkeolojik veriler ve epik anlatılar da teorinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Böylece, teorinin Hint dışındaki arkaik kaynakları da ortaya çıkmaktadır. Boğazköy arşivlerinde bulunan Mitanni kralıyla ilgili belgeler ve MÖ 14. yüzyılda tarihlenen bir anlaşma metni bu tezi destekleyen önemli örnekler arasındadır. Bu anlaşma metni, ortak tanrısal panteonun Vedik tanrılarla benzer sosyal ve doğüstü işlevleri ve iktidar anlayışını temsil ettiklerini ortaya koymaktadır. Tarihsel kaynaklar açısından dikkat çekici bir başka örnek ise Herodot'un (MÖ 484-425) "Historia" adlı eserinde yer alan bir İskit mitidir. Bu anlatı şu şekildedir:

Skythler, kendilerini ırkların en genci sayarlar ve kökenlerini şöyle gösterirler: Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adında bir adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızımı, öyle derler. –Benim aklım ermez, ama bana ne, efsane böyle diyor.– Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxais, Arpoxais ve en küçükleri Koloxais. Bunların zamanında Skythia'ya, gökyüzünden altından yapılmış zanaat araçları düşüyor, bir saban, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki, uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye, yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler, iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar (Herodotos, 2006, s. 295).

Rivayette anlatılan altın objeler, eski Hint-Avrupa yerleşimciliği üzerine birçok etnolojik çıkarımda bulunmaya hizmet etmesinin yanı sıra kozmik evren yaratımlarıyla ilgili mitik değerlendirmelere de yol açmıştır. Ayrıca, sahanın sadece Hint bağlamıyla sınırlı kalmayarak, başka kültür alanlarına da nasıl etki ettiği konusunda bazı veriler elde edilmiştir. Bu durum, aynı zamanda araştırmacıların teorinin zorluklarıyla başa çıkma sürecinin bir parçası olarak da okunabilmektedir.

Dumézil'in takipçilerinden Benveniste'nin görüşleri de bu minvalde dikkate alınmalıdır. Benveniste, trinite teorisinin İran mitleriyle ilgili çıkmazını farklı bir açıdan ele almıştır. Özellikle, bu rivayet, Targitous'un oğullarına miras olarak verilen nesnelere aracılığıyla atalarına ve sosyal sınıflara ait sosyolojik bölümlenmelere işaret ederken, aynı zamanda sembolik olarak yer, yerüstü ve yer altı gibi kozmogonik ayrışım fenomenlerini de mitik bir şekilde açıklamaktadır (Littleton, 1966, s. 144).

Bahsi geçen metin Şehname'deki Feridun ve onun üç oğlu anlatısına oldukça benzerdir. Üçüncü kardeşin iktidarın sahibi olması temi uzun zamandır bilinen bir Hint-Avrupa modelidir. İşlevlerin sembolik bir ifadesi olarak hizmet eden anlatı unsurlarının ve motiflerin halk edebiyatı ürünlerinde de pek çok örneğine rastlanmaktadır. Ziya Gökalp de bu ekseninde bir nevi

tarihî tevil getirerek söz konusu İskit anlatısında geçen Kolaksain adının Oksain kelimesinden türetme yoluyla Oğuz yahut Oğuz Han'dan başka bir şey olmadığını iddia etmektedir (Gökalp, 1977, s. 75). Bu ve benzeri yaklaşımlar, köken efsanelerinin yeniden sorgulanmasına zemin hazırlarken, aynı zamanda Hristiyanlık sonrası dönemde İskit köken efsanelerinin Hint-Avrupa'nın sosyal, doğaüstü ve ideolojik üçlü bölünmelerinin inanç sistemlerine nasıl entegre edildiği konusuyla ilgili tartışmaları da merkeze almaktadır.

Frye, Wikiander, Lyle gibi mitolog ve dil bilimcilerin birçoğu topluma ait gizli örgütsel ilkelerin betimlenmesi ile ilgili konularda Dumézil'in trinite kavramının görece niteliği üzerinde özellikle durmuştur. Dumézil, Hint-Avrupa kültür geleneğini sosyo-politik kategorilerle tanımlamıştır. Sosyolojik kategorilerin alt başlığında iktidar, güç ve üretim temelli bir üçlü taksim ile bunların toplumlarda kral, kahraman ve üretici ilişkileri cephesinden yansımaları bulunur. Geleneği tanımlarken Hint-Avrupa kültür ailesine özgü dinlerin tanrı hiyerarşisini temel alır. Eliade ideoloji ile derinleşen sosyolojik tespitlerini, Hint-Avrupai ritüeller üzerinden Hint, Latin tanrıça metinlerine ve bilhassa Roma dinine uygulayarak ön plana çıkarmıştır (Eliade, 2004, s. 43). Bu görüşler minvalinde Emily Lyle, Which Triad? A Critique and Development of Dumézil's Tripartite Structure / Hangi Üçlü? Dumézil'in Üçlü Yapısının Eleştirisi ve Gelişimi adlı makalesinde trinitenin teorik düzlemini eleştirel bir bakış açısı ile şu şekilde izah edilmiştir:

Dumézil, Hint-Avrupa kültür sahasının iki ayrı üçlemeden müteşekkil olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki basit üç basamaklı, diğeri ise üç farklı ilişki düzeni içeren karmaşık biçimlerden oluşur. Dumézil bunların ikincisini izahta yetersiz olduğu için, karşılaştığı bütün anlamlı üçlüleri basit seriye ait bir seri dizgesi çerçevesinde yorumlamıştır. Bu da onu bütüncül yapı içerisinde tanrısal panteonu yanlış değerlendirmeye götürmüştür. Dumézil'in trinite tezi eksiklikleri tamamlandığında tanrısal panteonunun ontolojik varlığını anlamak adına yol gösterici olabilme keyfiyetindedir (Lyle, 2004, s. 5).

Lyle'nin bu görüşlerine ek olarak, trinite tezi sadece tanrısal panteonun ontolojik süreçlerine dair değil, aynı zamanda Hint-Avrupa kültür dairesi içerisinde teşekkül eden sosyolojik, dinsel ve elbette kültürel formların bilişsel, duyuşsal ve dilbilgisel yansımalarını tespit etmek amacıyla önemli çıktılar sunmaktadır. Ayrıca bu kültür dairesini oluşturan unsurlar arasında bazı analogiler geliştirmek de bu sayede mümkün olabilmektedir.

4. Geçiş Dönemi Pratikleri ve Lyle'ya Göre Trinite Teorisine Yönelik Tespitler

Dumézil'in basit üçlemesi, toplumsal hiyerarşiye işaret eden ve bu hiyerarşinin tanrılar arasında yansımalarını ortaya koyan kutsallık, fiziksel güç ve doğurganlık, verimlilik, refah gibi sosyolojik işlevlerle ilgilidir. Dumézil, bu kavramları Hint, İran, Roma vb. kültürlerdeki tarıma dayalı ekonomik ilişkilere bağlı olarak zuhur eden din adamları, savaşçılar ve üreticiler gibi toplumsal gruplar ve kastlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu şematik ve ideolojik yapı, sosyolojik organizasyon yapısı ile ilgili olduğu için, antik toplumsal kökenler ve bunların etiyolojik anlatılarına odaklanmayı zorunlu kılmaktadır.

İlkel toplumların üçlü bağlam üzerinden gerçek bir toplumsal yapı ve önerme sunduğu konusu, özellikle ritüeller aracılığıyla açıkça görülmektedir (Lyle, 2004, s. 6). Bu basit üçleme, ataerki toplumlarda eril dönemlere (yaşlı-yetişkin-geç) atıfta bulunur ve basit üçlünün geçiş dönemi uygulamaları (doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm) bağlamında sosyolojik ilişkilerin nasıl

şekillendiği sorusuna ışık tutar. Ayrıca, teorinin yaş dönemlerine göre bir dizi işlevsel seri sunması ve insan yaşamına özgü süreçlerle ilişkili olması oldukça ilgi çekicidir:

Basit üçlü üç erişkin yaşam döneminden oluşmaktadır. Genç erkekler (fiziksel güç); yetişkin erkekler (doğurganlık ve refah) ve yaşlı erkekler (kutsallık). Benzer şekilde bir yıl içinde, bu serinin hiyerarşik sırası takip edildiğinde mevsim döngülerine karşılık olabildiği görülür: Bahar (kutsal); yaz (fiziksel güç) ve kış (doğurganlık ve refah) (Lyle, 2004, s. 9).

Lyle'a göre, bu dizilerin her ikisi de ritüellerle belirlenen geçiş dönemleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu dönemler, yılın belirli zaman aralıklarını örneğin, doğum, ölüm ve evlilik gibi süreçleri kapsamaktadır (Lyle, 2004, s. 10). Yıllık zaman döngüsü, özel ritüeller aracılığıyla organize edilebilir ve anlamlandırılabilir. Bu süreçlerden biri mevsimsel geçişlerdir ve bunlar özel, kutsal olaylara işaret eder. Örneğin, kurban törenleri birçok kültürde kışın sonunu, baharın gelişini ve sonbahardaki hasadı temsil eder. Bunların bir kısmı Hristiyanlıkta Noel ile özdeşleştirilir, benzer festivaller ve bağdaştırmalar diğer kültürlerde de bulunur (Lyle, 2004, s. 10). Ritüel yılı bağlamında, karanlık tanrılar ölüm geçişiyle ilişkilendirilmiştir. Doğurganlık kavramı ise evlilik kurumuyla bağlantılıdır. Üçüncü bileşen olan erkek / dişi kutuplaşması her şekilde kutsal evlilik törenleri ve kutlamalarıyla ilişkilidir. Dumézil, hiyerarşinin üçüncü işlevinin genellikle bir tanrıça tarafından temsil edildiği tezini ortaya koymuştur (Lyle, 2004, s. 17).

Karmaşık üçleme yapısı ve işlevleri üzerinde yaşam-ölüm, akıl-beden, erkek-kadın gibi karşıt ilişkilerin etkili olduğu belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Dumézil'in Hint-Avrupa panteonunun yapısını anlamak için felsefi ve tarihî diyaloji kavramı önemli bir çıkış noktasıdır. Bu bağlamda MÖ 1600'lerde Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra varlığını sürdüren, Hint-Avrupa dil ailesine ait en eski dillerden birini konuşan Aryan kökenli bir Mezopotamya toplumu olan Mitanniler ile ilgili araştırması oldukça değerlidir. Dumézil'in bu konuya ilişkin detaylı araştırması, 1941'de yayımlanan *Les dieux Arya de Mitanni / Mitanni'nin Aryan Tanrıları* başlıklı makalesinde yer almaktadır (Dumézil, 1941, s. 85-95).

Roma tanrılarının evrensel bir yaratıcı sistem sunamaması, tanrısal panteonun üçlemede eksik kaldığı eleştirilerine yol açmaktadır. İskandinav mitolojisindeki arkaik yaratım tanrısı Odin, Hint mitolojisindeki Asura bağlamıyla karşılaştırılabilir. Ancak, Roma panteonundaki bu eksiklikler, Hint-Avrupa kültür coğrafyasında tanrısal hiyerarşiyi ortak bir çerçevede okumayı ve buna dayalı olarak üçleme kavramını teorik bir zemine oturtmayı zorlaştırmaktadır.

Dumézil, işlevsel üçlemenin önemini farkındadır; ancak panteon ve onu oluşturan tanrıların sınıflandırılması ve trinite teorisinin temellendirilmesi konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Genel olarak, kültür teorisyenleri, trinite tezinin geçiş dönemleri üzerinden yeniden inşa edilmesinin devrimsel bir çıkış noktası sağlayabileceğini düşünmektedir. Ayrıca, geçiş dönemlerine işaret eden ritüeller ve pratiklerin bağlamı içinde teoriyi zenginleştirmek, karşılaştırmalı mitolojinin imkânları dahilindedir.

Eliade'e göre, Dumézil'in teorisine yöneltilen eleştirilerin birkaç nedeni vardır. Bunlar arasında Mukayeseli Hint-Avrupa mitoloji incelemeleri, Max Müller ve takipçilerinin aşırılıklarının eleştirilmesi, asrın ilk çeyreğinde tarih öncesi toplumların kültürlerinin ve manevi yaşamlarının primitif toplumların karakteristik özellikleri şeklinde yorumlanması sayılmaktadır. Bu durum, Dumézil'in Hint-Avrupa ilkelerine atfettiği ideolojik sistemleri içeren mitlerin, tarih

öncesi bir toplum için oldukça fantastik olabileceğini ve çeşitli Hint-Avrupa dil uzmanlarının tek bir bilgiye dayanarak genelleme yapmanın mümkün olamayacağına inanmalarından kaynaklanmaktadır (Eliade, 2004, s. 42). Eliade, Dumézil'e yöneltilen bu eleştirilerin yanlış anlamalardan kaynaklanabileceğini belirtmektedir. Teorinin, tarihsel inceleme yöntemlerine odaklandığını, filolojik-etimolojik incelemeler yerine Müller ve takipçilerinin yaptığı biçimde esinlenmeler içermediğini, aksine evrimci görüşlere karşı sistemli eleştiriler getirdiğini ve günümüzde bile kültür incelemelerinin odak noktasında bulunduğunu savunmaktadır (Eliade, 2004, s. 42). Bu makale, söz konusu bağlam göz önünde bulundurularak, Dumézil'in kültür teorisine yönelik eleştirileri, özellikle Frye'nin tezleri üzerinden, göstermeyi amaçlamaktadır.

5. İranolog Frye'ye Göre Teorinin Öz Çıkarımları ve Çıkmazları

Dinler ve folklorik metinler üzerinden yürütülen dil bilimsel ve kültür merkezli akademik araştırmalar, özellikle Dumézil'in çalışmaları bağlamında, Hint-Avrupa dillerinin yapısal çözümlenmeleri ve bu dillerle oluşturulan sözlü veya yazılı materyalin içerik analizi çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda mukayeseli dil ve din araştırmaları antik çağa özgü dinî ve mitik metinlerde gizlenmiş bazı inançlar ve hâkim dünya görüşleri hakkında önermelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu hedef doğrultusunda, kültürel ve mitolojik izleklerin dil bilimsel yönden incelenmesi sürecinde etimolojik köken araştırmaları ve metin analizleri önemli araçlar olarak değerlendirilmektedir.

Mukayeseli mitoloji ve dinler tarihi uzmanı olarak Dumézil, etnolojik ve dil bilimsel dayanakları olan ideolojik temelli bir Hint-Avrupa kültür teorisi oluşturmayı hedeflemiştir. Dumézil'in bu teoriyi sistematize ederken kullandığı temel argümanlardan yola çıkarak bu Hint-Avrupa kültür teorisinin öz çıkarımları şu şekildedir:

- i. Dumézil; antik dinlerin, günümüzde de yaygın bir yaklaşım olan ritüeller kavramı üzerinden değil, bu dinlerin esas kaynaklarının ve ideolojik organizasyonu ile kavranabileceğini savunur.
- ii. Dumézil'e göre; bir dinin ideolojisi onun teolojisinde, mitolojisinde, kutsal yazınında ve ruhbanlık organizasyonunda bulunmaktadır. Hint-Avrupa dil ailesinin mensupları her dil ailesi gibi bir dil topluluğuydu ve bu topluluğun ortak bir ideolojisi bulunmaktaydı. Bu ideolojik yapılanmanın en bariz göstergeleri Hint, İran ve Osetlerin antik metinlerinde ve folklor malzemelerindeki sosyolojik üçleme adı verebilecek bir yapısal sisteminin varlığını kabul etmekle mümkündür.
- iii. Dumézil, bu yapılanmanın sadece Hint-Avrupa dil ailesi ve kültür alanı için temel bir idea olduğunu ve başka bir kültürde buna ait izlekleri yakalamanın mümkün olmadığını düşünmektedir.
- iv. Dumézil, araştırmaları sonucunda üçlemenin içinde bir ikilik bulunduğunu tespit etmiş ve bunu da Hint-Avrupa kültür ailesinin ideolojik yapısını oluşturan temel âmillerden biri saymıştır (Frye, 1960, s. 162).

Dumézil'in temel argümanları, Hint-Avrupa kültürlerinde belirli işlevlere sahip tanrılar arasındaki paralelliklerin, toplumsal yapı ve ideolojiyle derinlemesine bağlantılı olduğunu göstermektedir. Özellikle din adamlığı, savaşçılık ve üreticilik gibi toplumsal işlevlerin, tanrılar arasındaki rollere yansıdığı ve bu tanrıların mitolojik anlatılarda ve dinî pratiklerde kendini gösterdiği ortaya konmuştur. Dumézil'in çalışmaları, kültürel ve dinî sistemlerin yapısal ve işlevsel özelliklerini anlamamıza yardımcı olarak, Hint-Avrupa kültürlerinin ortak örüntüleri ve anlamları bu sayede açığa çıkarılmıştır.

Bilimsel açıdan, Dumézil'in sosyolojik yaklaşımı; içgüdüsel oluşu, hem tündengelim hem de tümevarım üzerinden çift yönlü denemeleri, kuramsal çerçevenin bazı hususları izah konusunda yetersiz kalması, seçilen örnek metinlerin kısıtlılığı ve geç döneme ait metinlerin esas alınması gibi sebeplerden ötürü karşıt mitoloji okullarınca eleştirilmektedir. Buna rağmen; Hint-Avrupalıların bir zamanlar aynı dil çatısı altında buldukları çıkarımından yola çıkarak müşterek din, inanç, kültürel miras ve dünya görüşü paylaştıkları vurgusu saha uzmanlarını oldukça cezbetmektedir. Ayrıca, teorinin temel dayanaklarını sağlam temellere oturtmanın zorluğu da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Dumézil'i eleştirenler metin dışı, somut, etnografik malzemenin anavatanı olan arkeolojinin verimlerinden bilhassa faydalanmanın gerektiği düşüncesinde birleşmektedir:

Arkeolojik kazılarda bulunan maddi kültür unsurları Hint-Avrupa kültür alanı içinde herhangi bir ideolojiye (üçleme veya değil) kanıt getirememiştir. Kazılardan çıkan birçok nesnenin bazen kült nesnelere olarak tanımlanması kesinlikle ideolojik nesnelere olarak isimlendirilmelerinden daha mantıklıdır. Bunlar ayinler ve kült dinlerin geçmişinde bilhassa vurgulanmış olabilir ancak bu ideolojinin onların yerini alması gerekliliği hatta daha önemli hâle geldiğini düşündürmez. Dumézil'in Hint-Avrupa kültürünün üçlü bölümlenmesini Lüristan'dan bir bronz üzerinde aramaya çalışması sanat tarihçilerinin çoğunluğunca kabul görmemiştir. Üstelik Dumézil'in teorisinin kendi çıkarımları haricinde hiçbir delili yazılı veya somut materyal olarak kanıtlanabilmiş de değildir (Frye, 1960, s. 163).

Amerikalı İranolog Frye başta olmak üzere Dumézil eleştirmenlerinin çoğu, sosyolojik üçleme kavramının etnografik malzemede nasıl yansıdığına araştırılması fikrinden bağımsız olarak teorinin sadece Rigveda ve benzeri metinlerle doğrulanabileceğini düşünmektedir. Diğer yandan, teorinin Avrupa ayağında Roma, Kelt ve Slav kültür fenomenlerinin, daha önce İran ve Hint'te de görünür olması gerektiği tezi önerilmektedir (Frye, 1960, s. 163). Ayrıca, erken dönem Hint-Avrupa halklarının sosyolojik üçleme fikri, açık uçlu bir teorik yapıya işaret etmektedir. Dahası, bu çağlarda Orta Asya ve Güney Rusya steplerinde yaşayan Moğolların ve Türklerin; kağan-şaman, aristokrat-savaşçı ve kara budun olarak organize oldukları da bir gerçek olarak karşımızdadır (Frye, 1960, s. 164). Asıl sorulması gereken soru ise sosyolojik üçleme ideolojisinin mutlak merkezî bir kuvvete sahip olup olmadığıdır. Lengüistik açıklamalar tanrıların adlarını üçlemeye ve buradan yola çıkarak dinî işlevlerinin sosyolojik yansımalarını anlamlandırmaya fırsat tanırsa da, teoriye dayalı gerekçeleri tanımlamak oldukça zordur. En başta bu sahadaki dinî reformları üçleme temelinde tasnif etseler dahi, bunu Hint mitleri ile denkleştirmek oldukça zor görünmektedir.

Dumézil'in Hint-Avrupa medeniyetinin kültürel ve ideolojik kökenleri ile ilgili fikirleri, primitif inançlar veya doğaya tapınma hakkındaki üstü kapalı ifadelerle karşıt mitoloji okullarınca eleştirilmesi veya kimi zaman da desteklenmesi konusunda değerli görülmektedir (Frye, 1960, s. 35). Bu yaklaşım, Hint-Avrupa mitolojisini teşkil eden formlar üzerine şekillenmiştir. Teori yapısal olarak, Hint dinleri üzerine bina edilmiş olmasına karşın, Hint-Avrupa ailesinin diğer mensuplarının dinleri, sosyolojik yapıları ve kültürleri hakkında bir genellemede bulunmaya fırsat tanımaktadır. Dumézil'in sadece tanrıların işlevlerini ve bunların kendi aralarındaki ilişkiyi belirleyerek toplumsal düzeni ve insanların sosyal ilişkilerini betimlediği sistematik bir yapı kurduğu açıktır. Ancak, bu sistematığın çeşitli mitolojilerin açıkça benzeşmeyen yönlerini betimleyen negatif hipotezler de geliştirdiği göz önünde bulundurulmalıdır (Frye, 1960, s. 36). Örneğin; Dumézil, evrenin yıllık yenilenme döngülerinin göstergesi olan evren-doğumsal mitlerle ilgili tespitinde -ki Vedic Hint dinlerinde eksiksiz bir

biçimde çalıştığını söylemek mümkündür- sosyolojik tezlerini onaylatmak için büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Buna karşın:

Dumézil; eğer Vedik'teki Mitra ve Varuna'ya (ilk işlevin ilahları) ve onların tanrısal rollerine gereken dikkati vermiş olsaydı şüphesiz ki her iki tanrı arasındaki yapısal farkı çözümleyebilecek ve onların evren-doğum işlevindeki tezatlı rollerinin ayırıcına varabilmiş olacaktı. Yine de çalışmaları Hint-Avrupa mitolojisindeki ilk işlevin ilahları için geçerlilik arz etmektedir (Frye, 1960, s. 36-37; Gershevitch, 1959).

Frye (1960) ilgili makalesinde üç parçalı toplumsal sistemin hiyerarşik ve tarihî bağlarıyla özellikle arkaik İran ve Türk kültürleri ile inanç sitemleri cephesinden cevapsız bıraktığı sorular olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda bu sistemin toplumsal sınıfları ve bağlarını tanımlama açısından yetersiz olduğunu savunmaktadır. Bu eleştirel bakış açısı, Dumézil'in teorisinin tüm kültürel ve tarihsel bağlamlarda genelgeçer olduğu iddiasının sorgulanmasına neden olmaktadır.

6. Sonuç

Takipçiler ve eleştirmenler tarafından üçlü yapı teorisi, folklor metinlerinden masalların üçlü birlik kuralı ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda halk anlatıları söz konusu teoriyi doğrulayacak değerli bir malzemedir. Karşılaştırmalı mitoloji ve filoloji araştırmalarında bir çığır açan Dumézil, triniteden yola çıkarak ortaya attığı önermelerle, ortak Hint-Avrupa gelenek söylemi ve etnik köken bilgisine atıfta bulunan kültür ürünlerini araştırmaya teşvik etmektedir.

Dumézil çalışmalarını dinî kurumlar ve sosyolojik sınıflara odaklamış olmasına rağmen, alan uzmanlarına halk gelenekleriyle neler yapılabileceğine dair dikkate değer birçok örneklem sunmaktadır. Tipolojik karşılaştırmalı yöntemle, mitik malzemenin ortak bir amaca hizmet ettiğine dikkat çekmekte ve köken anlatıları üzerinden toplumları tanımlamaya ve tasnifler geliştirerek kültürlerin benzer veya karşıt yönlerini belirlemeyi hedeflemektedir. Dumézil'in bu sentezi, Hint-Avrupa kültür alanının tarihsel devamı niteliğindeki inançları, gelenekleri ve sosyal kurumları toplumsal sınıflarla ilişkilendirme amacı taşırken, aynı zamanda Hint-Avrupa masalları ve halk geleneklerinin bu çerçevede nasıl değerlendirilebileceği konusunda bir tartışma başlatmıştır. Ayrıca, halk bilimciler tarafından göz ardı edilmemesi gereken bir olgu olarak; bir ulusun doğurganlığını temsil eden üçüncü bir sınıfın veya toplumsal birliğin başlangıçta nasıl oluştuğunu açıklayan bir ana kaynağın var olduğunu iddia etmiştir. Bu vesileyle üretici sınıf ile anaerkil sistem yapılanması arasında doğal bir etkileşimden bahsetmek mümkün olabilmektedir.

Mitler, toplumsal normlara uygun davranışları teşvik eder ve sosyal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur. Üç ilkeye bağlı işlevsel unsurlar aynı zamanda bir sosyal sınıfı temsil eder. İktidar sınıfı, koşulsuz güce odaklanır ve genellikle hâkim tanrı fenomeni ile ilişkilidir. Üretici sınıf, üretim ilkesine bağlı olarak doğa tanrıları veya bereket tanrıçaları ile sembolize edilir. Savunucu sınıf ise savaş tanrıları veya kahraman figürleriyle özdeşleşir. Mitik anlatılar, bu sosyal sınıflar arasındaki dengeyi ve etkileşimi rivayet eder. Mitolojik figürler ise, toplumun düzenini ve işlevselliğini koruma amacı taşır. Bu anlatılar, sosyal normların, değerlerin ve toplumsal düzenin tanrısal onayını yansıtarak geniş halk kitlelerinin birliğini pekiştirir. Dumézil'in trinite teorisi, bu anlatımları toplumsal düzenin bir yansıması olarak değerlendirir ve sistematik bir anlamlandırma çabasıyla öne çıkar.

Teori, eleştirilenler tarafından genelleme eğiliminde olmakla suçlanmıştır. Her topluluğun aynı üç işlevsel ilkeye uymadığı, kültürel farklılıkların bu konuda etkili olduğu görülmektedir. Öte yandan, kültür analizlerinin bir diğer kolu olan Hint-Avrupa dil ve kültür alanının -Frye'nin ifade ettiği şekliyle- Türkler ve Türk kültürü ile ilgili bağlantılarının da açıklanması gerekmektedir. Dumézil'in ve takipçilerinin trinite teorisiyle ortaya koydukları bilimsel verilerin, özellikle etnoloji ve halk edebiyatı ürünleri bağlamında derinlemesine araştırılması bu minvalde önemlidir.

Kaynaklar

- Aydın, F. A. ve Aydın, F. B. (2012). *Georges Dumézil'den dinler tarihi dersleri*. Ankara: Eskiye.
- Batuk, C. (2010). Georges Dumézil ve Türk dinler tarihindeki yeri. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(28), 87-111.
- Büyükbahçeci, E. (2016). Hint'te kast sisteminin ilk izleri ve Hint edebiyatındaki yeri. *DTCF Dergisi*, 56(2), 238-255.
- Childe, G. (2010). *Ariytsy*. Moskova: Tsentrpoligraf.
- Dirr, A. (1928). *Die sprache der Ubyschen (grammatische skizze)*. Leipzig: Im Verlag Der Asia Major.
- Dumézil, G. (1941). Les dieux Arya de Mitanni. *Journal of the American Oriental Society*, 61(2), s. 85-95.
- Dumézil, G. (2016). *Mit ve destan III*. Ankara: YKY.
- Dumézil, G. (1930). La Préhistoire Indo-Iranienne des Castes. *Journal Asiatique*, 216, 109-130.
- Durkheim, É. (1912). *The Elementary Forms of Religious Life*. Paris: F. Alcan
- Eliade, M. (2004). *Dinin anlamı ve sosyal fonksiyonu*. Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Eribon, D. (1998). *Georges Dumézil'le konuşmalar*. İstanbul: Sinatle Yayınları.
- Frazer, J. G. (2017). *Altın Dal*. İstanbul: YKY.
- Frye, R. N. (1960). Georges Dumézil and the translators of the Avesta. *Numen*, 7(2), 161-171.
- Fuente, J. A. A. (2012). Some thoughts on Dravidian-Turkic-Sanskrit lexical comparisons. *Türkbilig*, 24, 41-76.
- Gerschel, L. (1957). Georges Dumézil's comparative studies in tales and traditions. *Midwest Folklore*, 7(3), s. 141-148.
- Gershevitch, I. (1959). *The Avestan hymn to Mithra*. Cambridge: University Press.
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Herodotos. (2006). *Tarih*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kuiper, F. (1961). Some observations on Dumézil's theory: with reference to Prof. Frye's article. *Numen*, 8(1), 34-45.
- Littleton, C. S. (1966). *The new comparative mythology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Littleton, C. S. (1974). Je ne suis pas ... structuraliste: some fundamental differences between Dumézil and Lévi-Strauss. *The Journal of Asian Studies*, 34(1), 151-158.

- Lyle, E. (2004). Which triad? A critique and development of Dumézil's tripartite structure. *Revue de l'histoire des religions*, 221(1), 5-21.
- Özsoy, A. S. (2009). *Georges Dumézil ve Kafkas dilleri çalışmaları (Belkıs Halim Vassaf'ın defterinden Dumézil'in sosyoloji dersi notları)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Sağır Keskin, G. (2022). Michel Foucault'nun Niccolò Machiavelli yorumuna bir eleştiri. *IKSAD Journal*, 6(22), s. 106-113.
- Sivrioğlu, U. T. (2015). Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(6), 1-27.

Extended Abstract

This paper provides a detailed examination of the life and academic career of Georges Dumézil, an expert in the history of comparative religions. It discusses Dumézil's education, which began in France and continued in various countries, particularly focusing on how his interest in linguistics and mythology developed. His period of work in Turkey and his relationships within the academic community are also emphasized. The study centers on Dumézil's important theories, particularly the trinity theory, and his work on Indo-European mythology. His interpretation of caste systems through divine hierarchy and his innovative approach in this field are highlighted. Additionally, the article discusses the theories about the origin and homeland of the Indo-European cultural family in the first section, explaining how archaeological and linguistic data are used and different views are presented. While emphasizing Dumézil's academic and intellectual influence, it is also noted that his work is an important resource for the exploration and understanding of the Indo-European cultural domain. Therefore, it is indicated that Dumézil's scientific legacy has had a profound impact on the history of comparative religions and mythology and has been a source of inspiration for researchers.

Starting from the earliest studies on the Indo-European cultural family, the development and debates in this field are addressed. Experts like Schlegel, Grimm, and Jespersen in the early 19th century examined the historical origins of the Indo-European language field by studying the relationships of Sanskrit and Avestan with other languages, leading to the emergence of the Proto-Indo-European concept. Scholars like Bopp defined this field using terms such as Indo-European and Aryan. However, Dumézil's work has been particularly interested in mythic, ideological, and social stratification aspects, setting the author apart from other experts. The Indo-European cultural domain refers to a broad period covering various settlement areas between the Neolithic and Bronze Ages. The Aryan migrations during this period have been a controversial topic in different places from the Baltic to the Black Sea and the Kazakh-Kyrgyz steppe region. Studies based on archaeological and linguistic data have attempted to determine the homeland of the Indo-European cultural domain. While some theories suggest Asia as the homeland of this domain, others support Europe. Dumézil's doctoral thesis focused on topics such as linking Aryan culture to Finno-Ugric languages within this context.

Dumézil developed a methodology based on sociological and anthropological assumptions to examine the religions of primitive societies and presented a unique approach. In particular, a scientist examined the myths and rituals of Indo-European peoples from a sociological and anthropological perspective through the concept of social organization. Dumézil's work attracted interest from philologists, folklorists, and historians of religion but was generally overlooked by anthropologists, particularly influenced by naturalistic interpretations of myths. However, Dumézil's theory is based on the principle that social organization is reflected in myths and that myths represent social and cultural realities. Dumézil's threefold function theory explains the maintenance of social order through representations of three social strata in myths: priests-rulers, warriors, and herdsmen-gatherers. This theory proposes that myths reflect the structure of society and can be used to understand the functioning of social order. Dumézil's comparative methodology claimed to have discovered the characteristic tripartite structure of Proto-Indo-European society, which he argued was observed across a wide geographical area from ancient India to Iceland. However, this theory is still controversial, and researchers approach Dumézil's theory based on the fundamental assumptions he built on Indo-European mythology.

Dumézil's trinity theory attempts to define the Indo-European cultural tradition based on socio-political categories. While examining the history of communities speaking Indo-European languages like

Aryans and Dravidians, this article aims to reveal the relationships between mythological and social structures. Additionally, it is noted that associating the concept of trinity with goddess figures and mythological narratives reveals cultural and religious connections. In this regard, Benveniste's views offer a different perspective when addressing issues related to Iranian myths. However, it is pointed out that mythologists and linguists debate on the relativity of Dumézil's trinity concept and how this concept can lead to misunderstandings about ontological processes. The observations that Emily Lyle's trinity theory offers an important perspective not only on the ontology of the divine pantheon but also on the reflections of cultural, sociological, and religious forms are quite significant.

Dumézil's simple tripartite model attempts to explain social hierarchy through relationships between gods and social groups. This triad is associated with sociological functions in the context of rituals and life stages (birth, adolescence, marriage, death). It is observed that life and death, male and female polarities are symbolized at specific times of the year through seasonal cycles and rituals. However, while criticizing Dumézil's trinity theory, the article particularly emphasizes shortcomings in the structure of the pantheon and the classification of gods. Researchers suggest that the trinity theory needs to be reconsidered through transitional periods and that rituals could enrich this theory. Additionally, Eliade's criticisms of Dumézil, as well as the analysis of some shortcomings and criticisms of cultural theory, are evaluated.

Academic research conducted through linguistic and culture-centered studies of religions and folkloric texts should not be overlooked for its impact on Dumézil's Indo-European cultural theory. According to Frye, Dumézil's theory aims to establish an ideology-based cultural theory, especially supported by structural analyses of ancient languages and texts, asserting a common ideological structure within the Indo-European language family. However, critics question the fundamental basis of the theory, particularly arguing that the sociological triad concept lacks concrete evidence. Frye emphasizes that Dumézil's theory is shaped through Indo-European mythology but highlights the difficulty of associating it with other cultures. The universality of the theory from a sociological perspective and its association with other cultures are also topics open for debate. Frye exposes some shortcomings of the theory and argues that it does not correctly analyze the roles of certain gods, especially in Vedic mythology. These criticisms are based on examining the strengths and weaknesses of Dumézil's theory and particularly highlight debates about its generalization and applicability to other cultures.